

CÂTEVA PRECIZĂRI ASUPRA COMENTARIILOR METALINGVISTICE ÎN NALR

ROZALIA COLCIAR*

1. Lingvistica ultimelor decenii situează rezultatele cercetării dialectale între reprezentarea idiomului și cea a vorbirii, ancheta dialectală fiind privită drept „o formă specială de comunicare” (Dumistrăcel *et al.* 1997: 46) ce reflectă nu numai competența „idiomatică” a subiectului, ci și pe cea „expresivă” (Coșeriu 1992–1993: 22), respectiv capacitatea acestuia de a structura „discursuri” în conformitate cu circumstanțele” (Coșeriu 1994: 136). Din această perspectivă, dialectologia este, după Jacques Chaurand (1972: 204), o disciplină lingvistică ce se apleacă asupra „comunicării în curs de a se înfăptui”, ea vizând nu numai studiarea varietății diatopice a limbajului, ci și variația în raport cu statutul vorbitorului ca deținător al unei anumite competențe lingvistice. Atlasul lingvistic devine astfel un instrument fundamental de cercetare a limbii române vorbite, Sever Pop notând că „l’atlas enregistre notamment les manifestations individuelles, [...] l’atlas renferme la parole” (Pop 1927: 17).

În cursul anchetei dialectale (chiar dacă aceasta are la bază o convenție), reacțiile informatorilor sunt însoțite adesea de *comentarii* referitoare la răspunsurile date, răspunsuri consemnate în atlasele lingvistice și în culegerile de texte dialectale. Alături de reacțiile implicite de tip ezitare, autocorectare sau acceptarea sugestiei anchetatorului, aceste comentarii reprezintă fenomene de limbă specifice comunicării de tip oral, spontan, care reflectă „conștiința lingvistică” (Teaha 1970: 41) a vorbitorului și presupun desprinderea elementelor lingvistice din contextul de comunicare și aprecierea lor printr-un metalimbaj adecvat. În *Dictionnaire de linguistique* (2002: 301, s.v. *métalinguistique*), elaborat de Dubois *et al.*, funcția metalingvistică este definită drept „la fonction du langage par laquelle le locuteur prend le code qu’il utilise comme objet de description, comme objet de son discours, du moins sur un point particulier”.

2. În dialectologia și geografia lingvistică românească s-au înregistrat, de-a lungul timpului, o serie de contribuții care au avut ca temă reacția implicită (neformulată) sau explicită (formulată în comentarii metalingvistice) a subiectului

* Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române, Cluj-Napoca, România (rozaliac@yahoo.com).

vorbitor față de fenomenele lingvistice, contribuții semnate de lingviști precum: Boris Cazacu (1957: 189–199), Marius Sala (1957: 190–194), Teofil Teaha (1970: 41–48), Magdalena Vulpe ([1970]/2004: 419–423), Ioan Faiciuc (1985: 43–51), Stelian Dumistrăcel *et al.* (1997: 106–108), Margareta Manu Magda (2018: 170–191), Rozalia Colciar (2019a: 119–126, 2019b: 133–142, 2020: 277–283).

Preluând terminologia propusă în sociolingvistică de către Henry M. Hoenigswald (1966: 16–26), care vorbește despre o „lingvistică populară” („folk linguistics”), Magdalena Vulpe (2004: 419) consideră comentariile lingvistice drept *reacții terțiare*, care reprezintă „totalitatea comentariilor explicite, a opiniilor care se raportează la limbaj exprimate de nonlingvist” și care, la rândul lor, sunt de două categorii: comentarii *provocate* și comentarii *spontane*. În timp ce *comentariile provocate* sunt solicitate și dirijate de anchetator prin întrebări programate, *comentariile spontane*, accidentale și generate de nevoia de exprimare proprie a subiectului, reprezintă în primul rând indicații cu rol de „glosare”, de explicare suplimentară a termenului solicitat prin întrebarea din chestionar, provenind din dorința subiectului de a fi cât mai bine înțeles de către interlocutor. Deși aceste comentarii sunt mai numeroase în textele dialectale, unde subiectul se desfășoară mai liber, și în cursul anchetei dialectale bazate pe întrebări și răspunsuri s-a remarcat tendința informatorului de a observa și de a compara faptele de limbă. Referindu-se la reacția subiectului vorbitor în cursul anchetei pentru ALR, Marius Sala (1957: 199) afirma: „les parleurs ont une attitude active et consciente envers la langue”, iar Teofil Teaha (1970: 43) remarcă faptul că „les nombreuses précisions et les commentaires que les sujets enquêtés font pendant l’enquête dialectale prouvent qu’ils sont conscients de la différence qui sépare leur patois des autres patois”.

Un important studiu dedicat variației dialectale reflectate în atlasele lingvistice românești este cel semnat de Stelian Dumistrăcel și Doina Hreapcă, *La variation linguistique sous la perspective de l’informatisation des atlas régionaux roumains* (2008: 107–123), în care se subliniază statutul multidisciplinar al cercetării dialectale; autorii afirmă că „la dialectologie [...] peut devenir une discipline intégrale si, à travers les atlas linguistiques, elle prend en considération toutes les modalités de manifestation de la variation linguistique” (p. 6), obiectivul principal al atlaselor lingvistice fiind deci cunoașterea aprofundată a variației diatopice, dar cu o deschidere interdisciplinară spre variația diastratică și diafazică (vezi și propunerea autorilor de organizare a materialului din hărțile lingvistice interpretative după criteriile amintite, reflectată în *Tabelul 2*, p. 122).

3. De altfel, ancheta dialectală nu este altceva decât un șir de fapte metalingvistice orientate, înainte de toate, asupra codului utilizat. Este vorba despre aprecieri referitoare în special la fapte de natură lexicală, cuprinse în legendele hărților sau, în cazul planșelor cu material necartografiat, imediat după numărul corespunzător punctului de anchetă.

Lucrarea de față urmărește modul de exprimare a reacției/atitudinii subiectului vorbitor față de fenomenele lingvistice pe baza unui material excerptat

din NALR (vezi infra, *Surse*). Ne vom referi în special la acele comentarii care vizează diferențe de natură diastratică și, uneori, diafazică.

3.1. Alături de termenii *diatopic* și *diastratic*, preluați de la lingvistul norvegian L. Flydal (1951: 240–257), Eugen Coșeriu (1992–1993: 57–58) introduce termenul *diafazic* și utilizează acești termeni atunci când vorbește despre organizarea varietăților unei limbi „naturale” sau „istorice” în funcție de trei variabile: geografică, socioculturală și stilistică/expresivă. Afirmând că „în orice limbă [...] deosebim o varietate în spațiu (diatopică), o varietate între păturile socioculturale ale comunității (diastratică) și o varietate de expresie, în acord cu circumstanțele vorbirii – o varietate stilistică (diafazică)” (Coșeriu 1995: 16), lingvistul român susține că, datorită alterității, aceste varietăți de limbă generează la rândul lor unități omogene: sintopice (variante teritoriale: dialecte, subdialecte, graiuri), sinstratice (așa-numitele „dialecte sociale”, precum: limbaje profesionale, termeni tehnici și științifici, jargon, argou etc.) și sinfazice (variante stilistico-contextuale sau stiluri de limbă), toate acestea caracterizând limba „funcțională”, respectiv structura limbii (cf. și Coșeriu 2000: 263). În opinia lui Coșeriu (1995: 16), în cazul limbii române, „aproape că nu există diferențe între limba comună, care reprezintă o varietate regională, și limba exemplară, adică limba standard”, micile diferențe manifestându-se mai mult la nivel fonetic și lexical, fapt remarcat și de Florin-Teodor Olariu (2017: 14), potrivit căruia o „marcată unitate diatopică” este unul dintre elementele ce individualizează limba română în context romanic.

Ținând cont de faptul că rezultatele anchetei dialectale reflectă și influența factorilor extralingvistici, contextuali, se poate afirma că între perspectiva diatopică, diastratică și cea diafazică există o relație strânsă, iar comentariile metalingvistice din atlase pun în evidență elocvent acest lucru.

3.2. Diferențierea *diastratică* se referă la „diferențierea între straturile socioculturale ale comunității” (DȘL, s.v. *diastratic*, -ă).

Comentariile metalingvistice cu această conotație reflectă, așa cum reiese din exemplele prezentate mai jos¹, diferențe demografice sau sociale, precum:

a) limbajul persoanelor în vârstă vs limbajul tinerilor:

Băiețel: *cocón*, *copil*; leg. „Întrebat direct, informatorul susține că numai **bătrânii** spun, destul de rar, *cocón*” (ALRR–Mar., I, h. 204/234);

Mă lau: *mă leșii*; leg. „**vorbă bătrânească**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 6/712);

Gât: *gât*, *grumáz*; leg. „*grumáz*, mai **bătrânește**” (ALRR–Trans., I, h. 110/302);

Pânțece: *búrtă*, [V] *pântice*; leg. „informatorul susține că cei mai **tineri** spun *búrtă*” (*ibidem*, h. 146/303);

¹ Precizăm că exemplele citate, în fața cărora apare de obicei abrevierea [leg.] = ‘legendă’, sunt redate, pentru o mai bună receptare a lor, într-o formă literarizată; între paranteze, după sigla atlasului, apare abrevierea hărții – [h.] și numărul ei, despărțit prin bară oblică de numărul punctului de anchetă.

Șold: *chici*, [B] *șold*; leg. „*șold* [se spune] **pe bătrânețe**” (NALR–Ban., I, h. 33/25);

Stă pe vine: *stă pe vine, stă încimpit, stă pup*; leg. „*stă pup* zic **copiii** când se joacă” (*ibidem*, h. 135/31);

Cazma: *hârléz*; leg. „**pă bătrânește**” (NALR–Criș., III, h. 560/115);

(Albina) înțeapă: leg. „Informatorul afirmă că doar **tinerii** zic *m-o-nțepăt*” (*ibidem*, h. 615/174);

Vomez: *debordez, vărs*; leg. „*vărs, pe bătrânește*” (NALR–Olt., I, h. 54/970);

Fiere: „*fkére* [!] cum spun **băbele**” (*ibidem*, h. 107/969) – diferențiere în funcție de vârstă, dar și de sex (vezi infra, b);

Ficat: leg. „Aiști mai **tineri** spun *ficat*, că îs mai umblați, da **bătrânii** tot așa spun, tot *mai*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 77/565);

b) limbajul femeilor vs limbajul bărbaților:

Cercei: *cercéi, icușári*; leg. „*icușári* îi ziceá **feméile**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 22/781);

Hernie: *boșorogéálă*; leg. „cum îi spúne **feméile**, da d-stră nu scriți! Așá zic **bătrânii** care nu știu să vorbească” (*ibidem*, h. 104/817) – diferențiere după sex, după vârstă, dar și după categoria socială;

Șold: *chici, șold*; leg. „*chici* zic mai mult **feméile**” (NALR–Ban., I, h. 33/49);

Mătreață: *tărățe, [k] mătreață*; leg. „*mătreață* îi zic **foméile**” (NALR–Olt., I, h. 22/976);

(Îi) curge (nasul): *cúrge násu*; leg. „câte-o **feméie** mai zice și *cúră násu*, s-a mai modernizat și la noi vórba” (*ibidem*, h. 52/913);

c) limbajul unor persoane din straturi sociale diferite, respectiv din mediul rural vs mediul urban (sociolect):

Sicriu: *copârșáu, sálăș*; leg. „*sálăș* se zice **domnéște**” (ALRR–Mar., I, h. 242/230);

Diaree: *áre boálă de pántice*; leg. „**Prostéște** se zice că *sáre dint-él*” (*ibidem*, h. 157/227);

Amigdale: *ígótii, mandúle*; leg. „*ígótii* se spúne **țărănește**” (*ibidem*, h. 95/222);

Pistru: *picurú, pestrúți, páťă* [sg.]; „**la orúș** spúne *pestrú*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 27/816);

Vomez: *várs*; leg. „**la Bucuréști** să zice *debortéz*” (*ibidem*, h. 30/864);

Se bărbierește: *să bărbierește* sau *să ráde*; leg. „*să ráde* să spúne mai **pe țărănește**” (*ibidem*, h. 47/671);

Astmă: *nădúf, ásmă*; leg. „[*boierii* îi zic] *ásmă*” (*ibidem*, h. 62/873);

Bărbier: *bărbier, [R] frizér*; leg. „*frizér* zice acúşa *pă politică*” (*ibidem*, h. 48/886) – diferenţierea are nu numai conotaţie diastratică (limbajul sătenilor vs limbajul orăşenilor), ci şi diacronică, ultima formă fiind considerată mai recentă, aşa cum se şi precizează;

Coapsă: *púlpă*; leg. „*ăştia mai cu ştiinţă* zice *coápsă*” (*ibidem*, h. 89/894);

Deget: *déget; dégete sau deşt; déşte*; leg. „*déşte* spúne *un om mai înjosít*” (= situat pe o treaptă socială mai joasă, un om fără studii – n. n. R. C.) (*ibidem*, h. 78/690);

Tâmplă: *ósu ál moále, támplă*; leg. „*támplă* [se spune] *pă domnéşte*” (ALRR–Trans., I, h. 35/304);

Urcior (la ochi): *ulciór*; leg. „Conjunctivitei i se spune *în sat nimăt*” (*ibidem*, h. 56/295);

Vomez: *boráşte, [R] vársă*; leg. „*dómni* zic *vomeáză*” (*ibidem*, h. 68/246); *várs, [B] vom*; leg. „*vom* îi mai *pă ţărănéşte*” (NALR–Ban., I, h. 148/81);

Creieri: leg. „*două creiere, doi creieri, pră domnéşte*” (*ibidem*, h. 7/51);

Cireadă: *grámádă de vaci*; leg. „*la ţără*-i *ciúrdă*, dar aici nu se adună-n *ciúrdă*” (NALR–Criş., III, h. 447/159);

(Îi) curge (nasul): *curg múcii*; leg. „*între ţăráni* aşá zice” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 39/485);

Stomac: „la noi *la ţără* se spúne *búrtă; burţi*” (*ibidem*, h. 74/520);

Blond: *plăvíţ*; leg. „la făţă, ásta se vorbéseşte că-i ómu alb la făţă, *pe ţărănéşte*” (NALR–Olt., I, h. 11/919);

Brunetă: *oácheşă*; leg. „*brunetă, pe boieréşte*” (*ibidem*, h. 10/994);

Vomez: *debordéz, várs*; leg. „*várs, vórbă ţărâneáscă*” (*ibidem*, h. 54/965);

d) grai vs limbă standard/literară:

Pleoapă: leg. „Informatorul a dat termenul *pleoápă*, dar a precizat că acesta e *literar*” (ALRR–Mar., I, h. 40/233);

Țeastă: *ţeásta cápului, crániu*; leg. „*crániu* – *ştińífic* [se zice]” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 3/782), leg. „*schilét*, dúpă cum am învăţát *prin cárte*” (ALRR–Trans., I, h. 8/246);

Brunetă: *oácheşă*; leg. „*dúpă cárte: brúnă, brunetă, şaténă*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 8/825);

Picior: *piciór; -cioáre*; leg. „*picére* spun cei căre *nu ştiu cárte*” (*ibidem*, h. 82/820);

Pastile: *pastile sau năsturi*; leg. „*pastile mai radical* sau *năsturi pe țărănește*” (*ibidem*, h. 98/686);

Arcer: *piatră, cûte*; leg. „*grésă se zice după carte*” (NALR–Ban., I, h. 78/41);

Tuberculos: *beteág de túse*, [R] *tuberculós*; leg. „*áre túsa, după limbáju nosť*” (*ibidem*, h. 98/61);

Chel: *pelég, pleș, chel*; leg. „*chel se spúne mai pă máre* (= în limba standard/literară – n.n., R.C.)” (*ibidem*, h. 23/95);

Junincă: *jurincúță, jurincă*; leg. „*științific : junincă*” (NALR–Criș., III, h. 444/210);

Am obosit: *m-am urát*; leg. „[Asta-i] *cum ai zice* că-i obosit” (*ibidem*, h. 558/169) – informatorul cunoaște și forma literară;

Vomez: *várs*; leg. „*în știință: vomít*” (NALR–Olt., I, h. 54/969);

Strănut: *străfíg sau strănút*; leg. „*strănút* (scrie) *în carte*” (*ibidem*, h. 59/956);

Măduvă: *mădúhă*; leg. „*coréct* se zice *mădúvă*” (*ibidem*, h. 90/913) – locutorul e conștient de diferența dintre forma din graiul său și cea din limba standard/literară, pe care o și utilizează, dar modificată, sub influența accentului din grai;

e) limbajul utilizat în diverse medii profesionale (de exemplu, limbajul medical, militar, limbajul oierilor sau cel al frizerilor):

Slab (fără putere): *slăbít, debil*; leg. „*debil* vîne *în limba medicinálă*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 35/820);

Hernie: *surpătúrá* sau *iernie*; leg. „*iernie în limbáju doctorésc*” (*ibidem*, h. 104/833);

Epilepsie: *epidepsie* sau *boála copiilor*; leg. „*epidepsie* [e] *pă chéstie medicálă*” (*ibidem*, h. 115/816);

Castrez (purcelul): *jugănésc*; leg. „núma căță dom *dóctor* zic *castréz*” (NALR–Criș., III, h. 493/184) – informatorul diferențiază forma din graiul său de cea din limbajul medical, pe care o cunoaște și o utilizează în relație cu „outsider”-ul, cu persoana din afara comunității, respectiv cu medicul;

Injecție: *injecție*; leg. „... sau *inoculát, pe medicină*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 94/661);

Amigdale: *gâlci sau migdalite*; leg. „*dóctoru* le spúne *migdalite*” (NALR–Olt., I, h. 84/955) – deși confundă termenul utilizat pentru desemnarea organului cu cel pentru desemnarea bolii, informatorul dorește să diferențieze cuvântul din grai de cel din limbajul de specialitate;

Constipat: *constipát, intoxicát*; leg. „*intoxicát* se zice cam *pe medicină*” (*ibidem*, h. 104/982);

(Albina) înțeapă: *múșcă*; leg. „álții zic *înțeápă*, **un profesor!**” (*ibidem*, h. 615/203);

Deget: *déget*; *dégete*, *deșt*; *déște*; leg. „*déște* [e] mai pă țuțuienește, **pă mocănéște**” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 78/677) – termen utilizat pentru a-i desemna pe ciobani, de obicei, ardeleni, denumiți *mocani*;

Fluier (din degete): *șúier*; leg. „[Este] semnál **mocănése**” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 59/640);

Stă pe vine: *stă pup*; leg. „**la armătă** se spúne că *stă broáscă*” (NALR–Ban., I, h. 135/72);

Pistrui: *stálníți*, *stálníțe*, *aluníțe*; leg. „*stálníți* sânt și álea la cáre, **în armătă**, li se spúne *plóșnițe*” (*ibidem*, h. 50/40);

Păduche: *pádúche*; leg. „**căpitánu** nóstru le *zíce blindáți* la *pádúchi*” (NALR–Olt., I, h. 19/976) – informatorul face diferențierea dintre termenul din graiul său și un termen argotic, utilizat în limbajul militar;

Se bărbiereste: *să bărbieréște*, *să ráde*; leg. „**la frezér** să spúne *să ráde*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 47/814).

După cum se poate constata din exemplele citate *supra*, redate în ordinea alfabetică a denumirii atlaselor, ancheta dialectală reflectă și aspecte sociolingvistice, iar între variația diatopică și cea diastratică există o relație de interdependență – a se vedea variația structurilor lingvistice în funcție de spațiu (*mediu rural vs mediu urban*), de vârstă (*limbajul tinerilor vs limbajul persoanelor în vârstă*) și de sex (*limbajul femeilor vs limbajul bărbaților*).

În toate atlasele lingvistice din rețeaua NALR consultate, precizările referitoare la diferențierile lingvistice dintre generații sunt numeroase. La nivel diastratic, „inovația lingvistică se transmite mai rapid prin intermediul generațiilor tinere de vorbitori și, în general, prin bărbați”, după cum constata Nicolae Saramandu (1981: 97), graiul femeilor fiind mai conservator, după cum se știe, fapt ce reiese și din comentariile informatorilor (*mai zic „femeile” sau „babele”*).

Din perspectivă diastratică, unele diferențieri, precum aceea dintre *grai* vs *limbă literară* sau limbajul unor persoane din *mediul rural vs urban*, sunt destul de mici, dar le-am propus având în vedere mici nuanțe ce contribuie, totuși, la o diferențiere diastratică. De exemplu, limbajul utilizat în mediul urban nu înseamnă neapărat limbă literară, ci mai degrabă se poate vorbi de limba standard, fapt reflectat și de sintagmele utilizate de informatori în comentarii (*științific, pe politică, mai radical, pe mare*), iar diferențierea propusă vizează în special mediul sau categoria socială la care se referă forma lingvistică în discuție, după cum reiese și din termenii folosiți de informatori: *domni (domnește)*, *boieri (pe boierește)* vs *țărani (pe țărănește)* sau *oameni „cu știință”* vs *oameni „înjosiți” (prostește)*.

De asemenea, în diferențierea dintre *grai* vs *limbă standard/literară*, trebuie avut în vedere și statutul anchetei dialectale ca formă de comunicare bazată pe

principiul cooperării interlocutorilor, în cadrul unui contract comunicativ sau al unei „convenții”. Din acest punct de vedere, anchetatorul, care este un „outsider”, utilizează un cod lingvistic diferit de cel al comunității căreia îi aparține subiectului anchetat, fapt de care acesta din urmă este pe deplin conștient și pe care îl semnalează în comentariile lui (prin sintagme de tipul „corect” sau „cum ai zice”), după cum este conștient și de diferența dintre codul său lingvistic și cel întâlnit în alte medii sociale sau profesionale (medical, militar etc.).

3.3. În ceea ce privește variația *diafazică*, aceasta se referă la „diferențierea între tipurile de modalitate expresivă, în funcție de circumstanțele constante ale vorbirii (vorbitor, ascultător, situație sau ocazie, subiect tratat)” (DȘL, s.v. *diafazic*, -ă/ *diafatic*, -ă). Denumită de Coșeriu (2000: 263) și „varietate situațională sau stilistică”, ea se concretizează în funcție de elemente extralingvistice independente de locutor și are implicații nu numai stilistice, ci și sociolingvistice, deoarece, cum arăta Marina Ciolac (1999: 69), „selectarea adecvată a varietăților stilistice [...] este reglată, în orice comunitate lingvistică, de un ansamblu de reguli oficiale care alcătuiesc *norma sociolingvistică*” (cf. și Olariu 2017: 116). Definind tendința locutorului de a se adapta contextului sau situației de comunicare, variația diafazică se produce pe axa sintagmatică, pe orizontală, și vizează nivelul individual, în funcție de factori motivaționali și atitudinali, spre deosebire de variația diastratică, care are loc pe axa paradigmatică, pe verticală (cf. Gadet 1996: 22).

Locutorul poate să intercaleze în discursul său elemente variaționale care pot să-l claseze, după context, într-o anumită clasă socială sau într-un anumit spațiu geografic, după cum pot să-l apropie sau să-l distanțeze de interlocutorul său. Aceste scopuri expresive sunt reflectate și în comentariile metalingvistice ale informatorilor, precum:

Soacră!: leg. „Informatorul susține că el și cei mai mulți spun *bábă*; *o sámă* ‘unii’ spun *soácră*” (ALRR–Mar., I, h. 233/227);

Piept: *piept*, *kept*; leg. „*kept* îi zic, da *io mă iau după dumneavoastră*” (ALRR–Munt. Dobr., I, h. 56/838) – locutorul preia și folosește și termenul din codul interlocutorului său (anchetatorul), pentru a crea o apropiere de acesta, conform principiului cooperării și al politeții, care guvernează ancheta dialectală;

Os: *os*; leg. „mai *zic o sámă* [și] *ciont*” (ALRR–Trans., I, h. 124/264);

Suspin: *suspînă*, *oftéz*; leg. „*suspînă e mai obișnuít*” (*ibidem*, h. 138/265);

Deget: *dégít*, *déget*; leg. „*ș-áșa, ș-áșa* să spúne” (NALR–Ban., I, h. 124/38);

Văcar: *gulés*; leg. „*zic únii și păstór*” (NALR–Criș., III, h. 445/182);

Bivol: *bívol*; leg. „*bíbol, bívol, tătúna-í*” (*ibidem*, h. 443/160);

Creștetul capului: leg. „*io așá-i zic: vârvu căpului*” (NALR–Mold. Bucov., I, h. 3/501);

Orb: *orb* sau [B] *chior*; leg. „*orb* îi mai *delicát*” (*ibidem*, h. 18/566);

Pleoapă: *pleoápă*; leg. „[Am auzit pe **un om din sat spunând**] *clápă*” (*ibidem*, h. 26/492);

Vomez: leg. „*vársát* îi mai **civilizát** și *borát* îi mai, ceva mai **murdár**” (*ibidem*, h. 40/496), „*vomit*, mai **elegant**” (pct. 632), „*borásc* e **scârbós**, *várs* [e] mai **frumós**” (pct. 670);

Mustață: leg. „[**o femeie**, care a stat în Banat] **și-a ascuțit limba** și zice: *musteáță*, *pirsionál* [= tren personal], *poteácă* [= potecă]” (NALR–Olt., I, h. 55/956);

Măduvă: *mădúvă*, *mădúhă*; leg. „(se zice) **cum nimére**” (*ibidem*, h. 90/945).

Așa cum reiese din comentariile de mai sus, factorul subiectiv este cel care predomină în alegerea și utilizarea unui fapt lingvistic de către locutor („*io așa-i zic*”), care este conștient de existența altor forme lingvistice pentru noțiunea aflată în discuție. Preferința acestuia pentru o formă sau alta se realizează după criteriile de natură individuală, stilistică (cf. Pușcariu 1936–1938: 430), deci la nivel diafazic. Uneori s-a răspuns cu două forme utilizate în egală măsură în grai, conform preferințelor vorbitorului („*ș-așa*, *ș-așa*”, „*tătuna-î*”, „*cum nimere*”) sau informatorul e conștient că alți membrii ai comunității folosesc un alt termen sau o altă formă („*zic unii*”, „*zic o samă*”, „*un om din sat spunând*”). Unii termeni, de obicei cei recenți, intrați în limbă sub influența limbii standard/literare, sunt considerați de către subiect ca fiind mai frumoși („*frumos*”, „*delicat*”, „*elegant*”, „*civilizat*”), spre deosebire de termenii sinonimi din grai, mai vechi, care sunt văzuți ca aflându-se într-un registru stilistic inferior („*murdar*”, „*scârbos*”).

Din punct de vedere pragmatic-discursiv, schimbul conversațional dintre subiectul anchetat și anchetator reprezintă nu numai o interacțiune verbală, ci și socială, realizată într-o dublă perspectivă: interacțională și ilocuționară (cf. Ionescu-Ruxăndoiu 1995, Colciar 2018). Coparticiparea interlocutorilor în actul comunicativ, specifică discursului de tip oral, imprimă mesajului transmis un grad ridicat de subiectivitate. Expresia lingvistică a acestei subiectivități se regăsește, de exemplu, în prezența unui element specific adresării directe, dar reverențioase, a locutorului (vorbitor de grai) către alocutor (anchetator), precum termenul protocolar *dumneavoastră*, pronume personal de politețe care marchează, după GALR II (851) „un raport social de nonintimitate sau distanță ierarhică dintre locutor și alocutor (în favoarea acestuia din urmă)” – această distanță socială este sesizabilă în sintagma „*da io mă iau după dumneavoastră*”, dintr-un exemplu citat *supra*. Încă o dată se relevă faptul că ancheta dialectală nu rămâne doar la stadiul de formă de „culegere” de material, ci este o „formă de comunicare” bazată pe principiul cooperării interlocutorilor și are drept scop reușita comunicării.

4. Comentariile metalingvistice avute în vedere în studiul de față exprimă, pe lângă capacitatea de reflectare de către subiectul vorbitor a faptelor lingvistice aparținând propriului grai, și capacitatea de descriere și explicitare a acestora, ca formă de manifestare a conștiinței lingvistice. Diferențierile de natură diastratică și

diafază pe care am încercat să le evidențiem în cadrul acestor comentarii, aflate de altfel într-o strânsă interdependență (inclusiv cu cele diatopice, care nu au constituit obiectul analizei noastre), constituie o dovadă elocventă, în opinia noastră, a necesității integrării factorilor contextuali, extralingvistici, în cercetarea dialectologică. Într-o nouă paradigmă a științelor limbajului, dialectologia poate beneficia cu succes de instrumente teoretice puse la dispoziție de științe precum pragmalingvistica, etnolingvistica și, nu în ultimul rând, sociolingvistica.

BIBLIOGRAFIE

a) Surse

- ALRR–Mar. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Maramureș*, vol. I, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, Editura Academiei, 1969.
- ALRR–Munt. Dobr. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. I, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, 1996.
- ALRR–Trans. = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. I, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, Editura Academiei Române, 1992.
- NALR–Ban. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, vol. I, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, București, Editura Academiei, 1980.
- NALR–Criș. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Crișana*, vol. III, de Dorin Urițescu (coord.), Ionel Stan și Gabriela Violeta Adam, Lăcrămioara Oprea, Veronica Ana Vlasin, București, Editura Academiei Române, 2011.
- NALR–Mold. Bucov. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina*, vol. I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, Editura Academiei, 1987.
- NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Oltenia*, vol. I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1967.

b) Abrevieri bibliografice

- Cazacu 1957 = Boris Cazacu, *Sur la réaction du sujet parlant par rapport au fait linguistique*, în *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, p. 189–199.
- Chaurand 1972 = Jacques Chaurand, *Introduction à la dialectologie française*, Paris/Bruxelles/Montréal, Bordas.
- Ciolac 1999 = Marina Ciolac, *Sociolingvistică românească*, București, Editura Universității din București.
- Colciar 2018 = Rozalia Colciar, *Dialectologie și pragmatică. Studii de pragmalingvistică a textului dialectal*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.
- Colciar 2019a = Rozalia Colciar, *Comentarii metalingvistice în textul dialectal*, în *Din dragoste de dascăl și de voroavă. Omagiu Doamnei Profesor Elena Dragoș –*

- La aniversare*. Adrian Chircu, Maria Aldea (eds), Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 119–126.
- Colciar 2019b = Rozalia Colciar, *Atlasele lingvistice românești din perspectivă socio- și pragmatolingvistică*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica”, 20, tomul 1, p. 133–142.
- Colciar 2020 = Rozalia Colciar, *Atitudine descriptivă și comentariu metalingvistic în ALRR–Transilvania*, în „Studia Romanica et Anglica Zagrabienisa” (SRAZ), LXV, Zagreb, p. 277–283.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment al publicației „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, t. XXXIII.
- Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura „Știința”.
- Coșeriu 1995 = Eugen Coșeriu, *Unitatea limbii române – planuri și criterii*, în *Limba română și variațiile ei locale*, București, Editura Academiei Române, p. 11–19.
- Coșeriu 2000 = Eugen Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, traducere de Eugenia Bojoga, Chișinău, Editura Arc.
- DȘL = Angela Bidu-Vrânceanu *et al.*, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2005.
- Dubois *et al.* 2002 = Jean Dubois *et al.*, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Larousse.
- Dumistrăcel *et al.* 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Dumistrăcel, Hreapcă 2008 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *La variation linguistique sous la perspective de l’informatisation des atlas régionaux roumains*, în „Revue roumaine de linguistique”, LIII, 1–2, p. 107–123.
- Faiciuc 1985 = Ioan Faiciuc, *Comentarii ale informatorilor privind variația dialectală. Note pe baza NALR–Banat*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Seria A. Lingvistică, t. XXX, p. 43–51.
- Flydal 1951 = Leiv Flydal, *Remarques sur certains rapports entre le style et l’état de la langue*, în *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*, Bind XIII, Oslo, Norsk tidsskrift for sprogvidenskap, p. 240–257.
- Gadet 1996 = Françoise Gadet, *Niveaux de langue et variation intrinsèque*, în *Niveaux de langue et registres de la traduction*, sous la direction de P. Bensimon, „Palimpsestes”, 10, p. 17–40.
- GALR II = *Gramatica limbii române*, II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Hoenigswald 1966 = Henry M. Hoenigswald, *A Proposal for the Study of Folk-Linguistics*, în *Sociolinguistics. Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference*, The Hague/Paris, p. 16–26.
- Ionescu-Ruxăndoiu 1995 = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Conversația: structuri și strategii*, București, Editura ALL.
- Manu Magda 2018 = Margareta Manu Magda, *Elemente de dialectologie perceptivă în spațiul lingvistic românesc*, în *Lucrările celui de-al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, 8–9 septembrie 2016)*, Veronica Ana Vlasin, Dumitru Loșonți, Nicolae Mocanu (eds), Cluj-Napoca, Editurile Argonaut și Scriptor, p. 170–191.

- Olariu 2017 = Florin-Teodor Olariu, *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*, Iași, Editura Institutul European.
- Pop 1927 = Sever Pop, *Buts et méthodes des enquêtes dialectales*, Extrait des „Mélanges de l'École Roumaine en France”, II-e partie, 1926, Paris, Librairie J. Gamber.
- Pușcariu 1936–1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania”, Cluj, IX, p. 403–446.
- Sala 1957 = Marius Sala, *Remarques sur la réaction des sujets enquêtés pour l'Atlas linguistique roumain*, în *Mélanges linguistiques, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, Editura Academiei, p. 189–199.
- Saramandu 1981 = Nicolae Saramandu, *Variation dialectale et variabilité sociolinguistique*, în *Logos Semantikos: Studia Linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Brigitte Schlieben-Lange (ed.), Berlin, Walter de Gruyter, p. 89–98.
- Teaha 1970 = Teofil Teaha, *Un problème de métalinguistique: la réaction du sujet parlant dans le processus de la communication*, în *Actes du Xe Congrès international des linguistes. Bucarest, 28 août-2 septembre 1967*, II, București, Editura Academiei, p. 41–48.
- Vulpe 2004 = Magdalena Vulpe, *Comentarii metalingvistice în textele dialectale*, în *Opera lingvistică*, I. *Dialectal. Popular. Vorbit*, Cluj-Napoca, Editura Clusium [prima publicare: 1970], p. 419–423.

REMARKS ON THE METALINGUISTIC COMMENTS IN NALR

ABSTRACT

Our work approaches, based on NALR, the metalinguistic comments having a diastratic and diaphasic connotation. The diastratic differentiations refer to demographic and social aspects, such as: the speech of the old vs. the young, women's speech vs. men's speech, the speech of people belonging to different social strata, rural vs. urban environment, subdialect vs. standard/literary language, etc. The diaphasic differentiations, also called “situational” or “stylistic”, regard the individual and expressive levels, influenced by motivational and attitudinal factors. Being tightly interdependent, these differentiations, together with the diatopic ones, represent an illustrative proof pleading for integrating the contextual, extra-linguistic factors into the dialectological research. On the other hand, the metalinguistic comments express, beside the subject's ability to reflect the linguistic facts belonging to his/her own subdialect, the ability to describe and explain them, too, as a form of linguistic conscience.

Keywords: *metalinguistic comments, linguistic conscience, dialectal atlas, diastratic differentiations, diaphasic differentiations.*